

BRONIUS RAGUOTIS

ŽURNALISTIKOS ISTORIJOS IR TEORIJOS KLAUSIMAI „AUSROJE“

Siame pranešime norima pažvelgti į „Aušrą“ kaip į žurnalistikos reikškinį — į jos profesinės savimonės dalykus, konkrečiai — į lietuvių žurnalistikos istorijos ir teorijos sritį. Kai kurie iš tų klausimų ar aspektų Lietuvoje yra nušviesti „Aušros“ 100-osioms metinėms skirtos konferencijos knygoje¹, tyrinėti istorikų Vytauto Merkio², Rimanto Vėbros³, Domo Kauno⁴ knygose bei straipsniuose. Tačiau apskritai „Aušra“, kaip žurnalistikos sritis, jos specifinės sferos ir ypatybės nėra plačiau ir detaliau nagrinėtos.

1883 metais pradėdama savo kelią, „Aušra“ jau pirmajame numeryje — J. Basanavičiaus „Priekalboje“⁵ — rašė apie savo žurnalistinę giminystę ir tradiciją⁶. Šis domėjimasis savo žurnalistine kilme ir istoriniu kontekstu buvo susijęs su „Aušros“ programos principine nuostata — istorinės atminties žadinimu ir skiepijimu⁷. Minėtoje J. Basanavičiaus „Priekalboje“ nurodomi ir apibūdinami iki „Aušros“, daugiausia Mažojoje Lietuvoje, leisti lietuviški laikraščiai. Iš jų pirmuoju įvardytas „Lietuvinkų prietelius“, pasirodęs Klaipėdoje ir, J. Basanavičiaus žodžiais, rūpinęsis „apie praplatinimą tarp brolių dvasiškos šviesos“⁸. Paskui minimi šie lietuviški periodikos leidi: „Keleivis“, platines „dvasišką šviesą ir žinias iš visatinio mokslo“, „Lietuviška Ceitunga“, turėjusi „nuopelnus Prūsų Lietuvoj per prilaikymą lietuviškos kalbos ir per naudingumą savo raštų“, taip pat ir kiti laikraščiai⁹. J. Basanavičius išskyrė ir apibūdino tuos leidinius ir tokias jų idėjas, kurios siedintų juos su „Aušra“ Toks ryšys buvo „visuotė iš mokslas“ ir „lietuviška kalba“, nes „Aušra“ atsi-

¹ „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje. V., 1988. 189 p.

² Merky: V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje. V., 1982. P. 90—96.

³ Vėbra R. Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje. V., 1992. P. 85—109; Vėbra R., Ledas I. Profesinės lietuvių žurnalistikos pradžia // Žurnalistika. V., 1986. P. 100—109.

⁴ Kaunas D. Lietuvių periodikos pirmtakas. V., 1991. P. 8—10.

⁵ R. Vėbra įrodė, jog J. Basanavičius pirmojo numerio straipsnį buvo pavadinęs „Prakalba“, bet, matyt, redakcijoje jis pakeistas į „Priekalbą“. Kadangi „Priekalba“ palikta J. Basanavičiaus „Rinktinuose raštuose“ (V., 1970), iš kurių jos teiginiai cituojami, vartojamas „Priekalbos“ pavadinimas.

⁶ Basanavičius J. Rinktiniai raštai. V., 1970. P. 695.

⁷ Ten pat. P. 698.

⁸ Ten pat. P. 696. Tikslus „Lietuvinkų prieteliaus“ pavadinimas „Lietuvinkų prietelis“. Zr. plačiau apie jį: Kaunas D. Pirmasis lietuvių laikraštis // Žurnalistika žinynas. K., 1992. P. 69.

⁹ Basanavičius J. Rinktiniai raštai. P. 696.

ribojo nuo savo pirmtakų „dvasiškos šviesos“ — religinio švietimo, taip pat atsakė vertinti ir jų politines pažiūras, kurios galį būti suprastos įvairiai¹⁰.

„Priekalboje“ neužsimenama apie kitus, anksčiau nei „Lietuvininkų prietelis“ pasirodžiusius laikraščius,ėjusius iki „Aušros“ ir Jungtinėse Amerikos Valstijose (M. Tvarausko „Gazietą lietuvišką“, 1879—1880). Gali būti, kad apie ankstesnius leidi ius, ypač „Gazietą lietuvišką“, J. Basanavičius nežinojo. Tačiau galima ir kita prielaida, kad jis iš lietuvių laikraštijos praeities išsirinko tuos leidinius, kurie, kaip minėta, pasižymėjo artimesnėmis „Aušrai“ idėjomis.

„Priekalboje“ paliktos spragos ir kai kurie netikslūs laikraščių apibūdinimai buvo netrukus pastebėti pačių „Aušros“ žmonių, kurie ėmėsi aiškintis ir koreguoti. Beveik vienu metu (iki 1884 m. vidurio) žurnale pasikeista nuomonėmis ir dėl lietuvių periodikos pradžios, ir dėl „Lietuvininkų prietelio“. Jau 1883 metų „Aušros“ antrajame numeryje padaryta šiokia tokia „Lietuvininkų prietelio“ vertinimo korektiva¹¹. Ten trumpai pažymima, jog už šio laikraščio „uždėtojo“ nuopelnus „didesnė [...] prigul garbė L. Ivinskiui“ už jo kalendorius¹². Prie „Lietuvininkų prietelio“ lietuvių periodikos pradžios kontekste sugrįžtama „Aušros“ 1884 m. Nr. 1/2/3¹³. Straipsnio autorius¹⁴ nesutinka su J. Basanavičiaus nuomone, jog pirmasis lietuviškas laikraštis buvo „Lietuvininkų prietelis“, abejoja jo data. Pirmuoju iškeliamas 1832 m. pradėję eiti „Nusidavimai apie evangelijos praplatiimą tarp žydų ir pagonų“, apibūdinamas šio laikraščio turinys; antroje straipsnio išnašoje pateikiamos plačios jo ištraukos, trečioje — konkretūs leidinio „rašytojo“ Pričkaus Kelkio biografijos ir literatūrinės veiklos duomenys. Taigi „Aušroje“ į lietuvių nacionalinės žurnalistikos istoriją buvo įtraukti „Nusidavimai...“ ir jų leidėjas bei redaktorius F. Kelkis. Be to, pirmojoje išnašoje apibūdinamas dar ir „Lietuvininkų paslas“, ėjęs nuo 1862 m. Jis vadinamas „atsvara“ „Keleiviui“ ir „laisvažiūriu“ leidiniu.

Į beįsiplieskiančią diskusiją iš Vienos atsiliepė ir J. Basanavičius straipsniu „Ar buvo „Lietuvininkų prietelius“, ar ne?“¹⁵. Jis nurodė, kad, skelbdamas žinias apie tą laikraštį, rėmėsis vokiečių mokslininku dr. Geit-

¹⁰ Ten pat. P. 697.

¹¹ [Raila S.] Isz Lietuvos // Auszra. 1883. Nr. 2. P. 50.— Parašas: S. R.-W.

¹² Ten pat.

¹³ Isz Lietuvos // Auszra. 1884. Nr. 1/2/3. P. 86—88.— Parašas: -sz-

¹⁴ D. Kaunas šį straipsnį linkęs priskirti M. Serniui (Kaunas D. Lietuvių periodikos pirmtakas. V., 1991. P. 8—9). Bet dėl šios autorystės esama keblumų. Mat šis straipsnis turi tris išnašas, reikšmingai jį papildančias. Pirmoji pavadinta priedu ir pasirašyta J. Šliūpo kriptonimu (J. Szl.). Kitos dvi, visiškai galimas daiktas, taip pat priklauso J. Šliūpiui. Tad bent kaip redaktorius J. Šliūpas prisidėjo prie minėto straipsnio ir laikytinas jos bendraautoriumi.

¹⁵ [Basanavičius J.] Isz Lietuvos. Ar buvo „Lietuvininkų prietelius“, ar ne? // Auszra. 1884. Nr. 5/6. P. 194—195.— Parašas: Vienna. J. Bs.

leriu ir kad tas žinias esą galima pasitikrinti Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje. Taigi J. Basanavičiaus, M. Serniaus ir J. Sliūpo pasikeitimą nuomonėmis dėl „Lietuvininkų prietelio“, „Nusidavimų apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“ bei kitų leidinių („Lietuviškojo paslo“) galėtume laikyti pirmąją diskusiją lietuvių žurnalistikos istorijos temomis periodinėje spaudoje.

„Aušros“ domėjimasis nacionalinės periodikos istorija aprėpė ir tos periodikos atšaką, susikūrusią Jungtinėse Amerikos Valstijose kiek anksčiau, nei pasirodė „Aušra“ 1884–1885 m. „Aušroje“ skelbtose J. Sliūpo „Gromatose iš Amerikos“¹⁶ apžvelgiamas JAV lietuvių pirmojo laikraščio „Gazietą lietuviška“ turinys, jo idėjinės tendencijos ir orientacija. J. Sliūpas, skirtingai nuo J. Basanavičiaus „Priekalbos“ charakteristikų, čia apibūdina to lietuvių amerikiečių leidinio visuomeninę, politinę, pasaulėžiūros kryptį, pristatydamas jį kaip prounijinės, katalikiškos dvasios, iš esmės atitrūkusį nuo to laiko Amerikos lietuvių gyvenimo problemų ir rūpesčių¹⁷. Nors „Gazietą lietuviška“, sprendžiant iš J. Sliūpo vertinimų, savo dvasia labai skyrėsi nuo „Aušros“, ji taip pat sudarė ankstesnįjį istorinį „Aušros“ kontekstą. Siame žurnale pateikta „Gazietos lietuviškos“ apžvalga buvo pirmasis ir iš dalies vienintelis šaltinis apie šį Amerikos lietuvių periodikos leidinį. Sunku tikėtis, kad rasis jo komplektas ar atskirų numerių.

Lietuvių periodikos istorijos raštai „Aušroje“ tiesiogiai siejasi ir su žurnalistikos teorijos sritimi. Rašydama apie tradiciją, „Aušra“ jau aptarė ir teorijos ar jai artimus dalykus.

J. Basanavičiaus žodžiais, „Aušrai“, stojančiai „į pulką savo garbingų draugbrolių — laikraščių“, reikėjo pačiai susivokti, iš kur ji kilusi ar kam gimininga, taip pat nusistatyti savo vietą, skirtingumą nuo kitų leidinių, savo veiklos principus, kuriais ji įsiterpia į buvusią iki jos ir jos gyvavimo meto lietuvių žurnalistiką.

Kaip pažymėta, pripažindama savo ryšį su ankstesniąja lietuvių periodika, „Aušra“ atsiribojo ir atitolo nuo pirmtakų, palikdama jiems „Lietuvos apšvietimą per dvasišką mokslą“ ir sukdama kitu, pasaulietiniu keliu¹⁸.

Kita vertus, „Aušrai“, jos pačios žurnalistinei savivokai buvo taip pat labai svarbu įvardyti ir apibrėžti daugelį specifinių sąvokų, išdėstyti bei apibūdinti sudėtingus teorijos klausimus, pavyzdžiui, laikraščio ir žurnalistinės kūrybos sampratą, žanrus, kitus dalykus.

„Aušros“ redaktoriams bene pirmiausia teko apibrėžti, koks spaudos leidinys yra pati „Aušra“, kokiam jos tipui priklauso ar mano priklausanti. Ji pavadinta laikraščiu, išeinančiu tiktai vieną kartą per mėnesį.

¹⁶ Raguotis B. Prie ištakų. V., 1981. P. 15—31.

¹⁷ Ten pat. P. 62.

¹⁸ Basanavičius J. Rinkti iai raštai. P. 697.

Laikraščio požymiu laikomos tos sąvokos antrasis dėmuo (laikas), pagal kurį „Aušra“ ir skirstė periodikos leidinius. Savaitraštis vadintas „nedėlaraščiu“¹⁹ ir „kasnedėline gazeta“²⁰, kalendorius, taip pat skiriamas periodikai, — arba kalendoriumi, arba „kasmetiniu raštu“²¹. Leidiniai „Aušroje“ rūšiuoti tik pagal jų periodiškumą, todėl joje neaptinkame žurnalo termino, nes jį charakterizuoja ne tik ir ne tiek laikas (periodiškumas), kiek — svarbiausia — kitoks gyvenimo įvykių, reiškinių, problemų interpretavimo lygmuo — praktinis teorinis; tuo tarpu laikraščiu būdingesnis empirinis lygmuo.

Sąvoką „laikraštis“ J. Basanavičius teisėtai ir pagrįstai laiko savo nuopelnu. Šis terminas beveik visur vartojamas jau „Priekalboje“, jo poleminiame straipsnyje „Aušra“ ir „Dzienik Poznanski“ Jį perėmė ir kiti žurnalo redaktoriai, bendradarbiai. Šis žodis nuo „Aušros“ laikų ėmė prigyti ir paskui galutinai įsigalėjo mūsų žurnalistikos terminijoje ir vartosenoje.

Nors „Aušroje“ vyravo „laikraščio“ terminas, jis vartotas ne visai nuosekliai. Kartais net tame pačiame straipsnyje lygia greta rašoma „laikraštis“ ir „gazeta“, „gazėta“, „gazieta“²², ir tos sąvokos atsiduria po viena pastoge. Vieną kitą sykį laikraštis pavadintas „laišku“, ir šis terminas paprastai taikytas Mažosios Lietuvos leidiniams apibūdinti ir perimtas iš jų pavadinimų²³. „Aušroje“ pasitaiko laikraščio įvardijimų, kaip „organas“²⁴ ir „publikacijos“²⁵ (pastaruoju terminu žymėta skelbiamų vienoje vietoje raštų visuma). Bet tai atsitiktiniai atvejai.

Savo pačios ir apskritai laikraščio ar periodinio leidinio sampratą (teorinį modelį) „Aušra“ klostė visu gyvavimo laikotarpiu. „Priekalboje“ nubrėžusi esminius strateginius tikslus ir programą, jį paskui koregavo ir pildė naujais elementais ir aspektais, akcentavo ar naujaip formulavo kai kuriuos dalykus ar ypatybes.

Savo programa „Priekalboje“, kituose raštuose ir dokumentuose „Aušra“ dėstė ir reikė tas pagrindines idėjas ir vertybes, kurias ji per inteligentią siekė diegti tautai, skatindama nacionalinio atgimimo ir išsivadavimo judėjimą. Tad į šio žurnalo programą žiūrėtina plačiau ir bendresne prasme. Ji turėjo esminės reikšmės ne vien tik kaip periodinio leidinio programa.

¹⁹ Isz Lietuvos // Auszra. 1883. Nr. 4. P. 116.

²⁰ [Mačiulevičius-Mačiulis J.] Jonas Ernestas Smoleris // Ten pat. 1885. Nr. 7/8. P. 196.— Parašas: V. B.

²¹ [Raila S.] Isz Lietuvos // Ten pat. 1883. Nr. 2. P. 50.— Parašas: S. R-W.

²² Pvz., [Šliūpas J.] Isz Lietuvos // Auszra. 1884. Nr. 4. P. 144.— Parašas: J. S. Kuoksztis; [Raila S.] Eik laukan! // Ten pat. 1883. Nr. 5. P. 121.— Parašas: St. Szunb; Apgarsinimai // Ten pat. 1884. Nr. 7/8. P. 293 ir kt.

²³ Basanavičius J. Rinktiniai raštai. P. 697; [Šliūpas J.] Isz Lietuvos // Auszra. 1884. Nr. 1/2/3. P. 85.

²⁴ [B. p.] Isz Lietuvos. Tilžė // Ten pat. 1885. Nr. 10/11. P. 368.

²⁵ Krisciukaitis A. Czeku Mocziutes // Ten pat. 1885. Nr. 7/8. P. 186.

„Aušros“ tikslus „Priekalboje“, kaip žinoma, sudarė istorijos, dabarties ir buities bei ūkio praktikos (utilitarinė) sritys. Visas jas siejo šio leidinio pasaulietis is pobūdis, skyręs „Aušrą“ nuo ankstesniųjų, iš dalies ir tuo laiku ėjusių lietuviškų laikraščių. Vienos iš „Priekalbos“ nustatytų krypčių buvo tęsiamos ir įtvirtinamos, kitos, ypač „reikalai mūsų, kaipo lietuvių, šiose gadynėse“²⁶, tikslintos ir naujaip plėtotos tiek teoriškai, tiek bene labiausiai „Aušros“ žurnalistinėje praktikoje. Šiais atžvilgiais svarbų posūkį žymėjo J. Šliūpo pastangos pakreipti „Aušrą“ kiek kita linkme — į visuomeninę ekonominę sferą²⁷

Laikraščio tikslai, nuostatos, pozicijos dažniausiai aiškintos ir tikslintos „Aušrai“ susirašinėjant su skaitytojais ir bendradarbiais (skyruije „Gromatų skardinė“) arba retsykiais aptariant to laiko lietuviškus ar kitus laikraščius.

Jau pažymėta, kad „Aušra“ „Priekalboje“ atsisakė vertinti pirmtakų politines nuostatas. Tuo J. Basanavičius ir žurnalas išreiškė politinę toleranciją, o kita vertus, atsiribojo nuo politikos nelaikydami jos išskirtiniu laikraščio ar periodikos požymiu. 1883 m. septintajame numeryje J. Basanavičius, polemizuodamas su lenkų laikraščiu „Dziennik Poznanski“, vėl pažymėjo, kad „Aušra“ neliečia ir neketinanti liesti kokios nors politikos ir stovinti „iš tolo nuo politiškių erzeliavimų“²⁸. 1885 m. atsakyme Zvalioni i (J. Mačiuliui) redakcija vėl teigė, kad „mums nerūp nei politikos, nei vieros platinimas“²⁹. Retsykiais to meto lietuviškų laikraščių reklamoje apibūdinama ir jų politinė orientacija. S. Railos straipsnyje „Pro domo sua“ (1884 m.) „Lietuviškas politiškas laikraštis“, leistas 1884—1886 m., charakterizuotas kaip „liberališka gazietė“³⁰. Bet „Aušrai“ iš esmės nei ji pati, nei apskritai laikraštis nebuvo politinė institucija ar politinis reiškiny.

Į pirmąją vietą jau nuo pat pradžių „Aušra“ dažniausiai kėlė pasaulietišku principą ir jį toliau pabrėžė. Savo atsiribojimą nuo tikėjimo platinimo tikslų žurnalas aiškino tuo, jog nenusimanantis „apie dvasiškus dalykus“³¹. Perleidusi „dvasiškos šviesos“ skleidimą kitiems leidiniams, „Aušra“ labai rūpinosi pasaulietišku žmonių švietimu, tai laikydamą viena iš svarbiausių savo funkcijų, nes laikraščiai, jos teigimu, „geriausiai platina šviesą tarp žmonių“, o „Aušros“ tikslas kaip tik ir esąs „plati imas [...] šviesos prigimtoje lietuvių kalboje“³². J. Šliūpas,

²⁶ Basanavičius J. Rinktiniai raštai. P. 698—699.

²⁷ [Šliūpas J.] Tikrasis jeszkinis tėviniszkumo // Auszra. 1884. Nr. 1/2/3. P. 1—10.— Parašas: J. Szl.

²⁸ Basanavičius J. Rinktiniai raštai. P. 707.

²⁹ Gromatų skardine. Zvalioniui // Auszra. 1885. Nr. 6. P. 174.

³⁰ [Raila S.] Pro domo sua // Ten pat. Nr. 12. P. 396.— Parašas: St. Szbj.

³¹ Ten pat.

³² [Basanavičius J.] Isz svetur. Laikraszcui skaitlius Maskolijoje // Auszra. 1885. Nr. 12. P. 404.— Parašas: Bs.

ėmęs redaguoti „Aušrą“, taip pat pabrėžė, jog darbuosisis „lietuviškoje kalboje dėl apšvietimo lietuvių“³³.

Tolesniu gyvavimo laiku „Aušra“ plėtojo naujaip formuluodama ir kitą „Priekalbos“ nurodytą tikslą — rašyti „apie reikalus mūsų kaipo lietuvių...“ Šį tikslą žurnalas netrukus sukonkretina. Laikraštis „Aušrai“ yra tai, kas „apreiškia tautos būdą ir reikalus“³⁴. Jis tautos tapsmo rodiklis, liudijantis, „kiek toli tauta tapusi ir ko ji gal laukti“³⁵. Nuo 1884 m. vis dažniau į „Aušros“, kitų jai artimų laikraščių charakteristikas įtraukiamas „tėvyniško“ arba „lietuviško“ laikraščio terminas. Antai redakcijos atsakyme (1885 m. Nr. 5/6) rašoma, jog „Aušra“ visuomet buvo ir bus tėvynišku laikraščiu“³⁶. Tautiškumas, kaip vienas iš svarbiausių laikraščio principų, pabrėžiamas ir apibūdinant kitus periodikos leidinius. JAV tuo laiku ejęs J. Šliūpo „Lietuviškasis balsas“ pristatomas kaip „lietuviškas tėvyniškas laikraštis“³⁷, J. Mikšo „Nemuno sargas“ — „užtariąs [lietuvininkų] giminės ir kalbos reikalus ir dalykus“³⁸. Tautiškumas „Aušrai“ yra ne tik esmės kriterijus vertinant kitus to meto laikraščius, bet ir pagrindas, kuris vieną ar kitą leidinį suartina su „Aušra“ arba iš principo atitolina. „Lietuviškasis balsas“ ir „Aušra“, — rašė 1886 m. korespondentas M. J. Andriukaitis iš JAV, — pažadina mumyse gryną kalbą mūsų sentėvių, tik tuodu laikraščiu šaukia visus (lietuvius — B. R.) be skirtumo į sąvieninį darbą“³⁹. Buvo kritikuojami su „Aušra“ vienu metu eję Mažosios Lietuvos laikraščiai, pavyzdžiui, „Lietuviška Ceitunga“ ir „Pakajaus paslas“⁴⁰. Tokie, „Aušros“ teigimu, — „tiktai iš vardo ir kalbos lietuviški“⁴¹. Kliuvo ir JAV lietuvių laikraščiui „Unija“, perėjusiam į „lietuviybės priešininkų guolį“.

Laikraščio koncepcijoje pabrėždama tautiškumo funkciją, „Aušra“ jį suvokia plačiai, kaip įvairovės visumą. „Tėvyniškumas, — pažymėjo žurnalas, — nereiškia tik „lietuviškos kultūros“ (pabrakta „Aušros“ redakcijos — B. R.) atkėlimą ir stiprinimą“ Ton sąvokon įeina ir tautos papročiai, mokslas, visuomenės sutarimas dorumo pagrindu, tautos medžiaginis pakilimas⁴². Tai lietuvių vienybės bei santarvės pagrindas⁴³.

³³ [Šliūpas J.] Bicziulyste // Ten pat. 1884. Nr. 1/2/3. P. 65.— Parašas: J. Szl.

³⁴ [Dihrikis (Dirikis) A.] Latviszki laikraszciai // Ten pat. 1883. Nr. 6. P. 177.— Parašas: Andriejus Latvis.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Gromatu skardine. S. S. „Krajuje“ // Auszra. 1884. Nr. 5/6. P. 214.

³⁷ Apgarsinimai // Ten pat. 1885. Nr. 9. P. 287.

³⁸ Niamuno Sargo rėdiste // Ten pat. 1884. Nr. 9. P. 326—327.

³⁹ Andriukaitis M. J. Isz Szenandorio Pa (Amerikoje) // Ten pat. 1886. Nr. 5. P. 152.

⁴⁰ Klaipėdos pilis // Auszra. 1886. Nr. 6. P. 192.

⁴¹ Balsai apie lietuviszką gentę // Ten pat. 1884. Nr. 7/8. P. 237.

⁴² Gromatu skardine. S. S. „Krajuje“ // Ten pat. 1884. Nr. 5/6. P. 214.

⁴³ Gromatu skardine. Maskvos lietuviams // Ten pat. 1884. Nr. 4. P. 150.

Pažymėtina, kad tautiškumas („Aušros“ terminu — „tėvyniškumas“) laikytas taip pat literatūrinės kūrybos ypatybe ir jos matu. Redakcijos atsakyme Serengai (J. Užupiai) patariama, kad rašydamas jis kiek įmanoma remtųsi „ant tėvyniško pamato“⁴⁴.

Savo ir apskritai laikraščio pagrindan „Aušra“ dėjo žmogiškąsias vertybes. Žurnalas nurodė, jog lietuvių ir kitų tautų ir žmonių santykiuose jis ieško „tiktaiteisybės“ ir, eidamas „keliu teisybės“, jis skiepia lietuvišką dvasią, padeda žmonėms „save pažinti ir savo tiesą ginti“⁴⁵. „Aušra“ sakosi visame kame ginanti „artimą, silpnąjį ir varginamą ar ponų ar žmonių“⁴⁶. Ši „Aušros“ funkcija suvokiama ne tiek socialine, kiek apskritai humanistine prasme. Skaitytojams „Aušra“ buvo laikraštis „teisybės, užsistojęs silpną artimą“⁴⁷.

Taigi laikraštį ir kartu save „Aušra“ modeliavo kaip leidinį, kurio pagrindas — pasaulietinės, nacionalinės, apskritai universalios vertybės. Teisybė, artimo ir skriaudžiamojo gynimas buvo vienos iš patraukliausių „Aušros“ teoriškai plėtotos laikraščio sampratos idėjų.

„Aušroje“ išdėstyta, koreguojama ar papildoma programa darė įtaką ir kitiems to meto lietuvių laikraščiams, nors tie leidiniai (antai „Lietuviškasis balsas“) į žurnalistikos bei laikraščio koncepciją įtraukė ir naujų principų bei elementų (pvz., socialinių).

Teoriškai konstruodama laikraštį (jo modelį), „Aušra“ turėjo spręsti ar nutarti, kaip pavadinti ir apibūdinti daugelį kitų su laikraščiu (periodiniu leidiniu) susijusių dalykų. Bene pirmiausia — koku bendru terminu įvardyti laikraštį redaguojančius ir leidžiančius žmones. Tam „Aušroje“ vartoti trys terminai; ketvirtasis tikriausiai atsirado atsitiktinai.

Pirmuosiuose šešiuose 1883 m. „Aušros“ numeriuose rašoma apie „Aušros“ redakciją⁴⁸. Nuo tų metų paskutinio ketvirčio įsigali ir vyrauja „rėdytės“ terminas, vartotas arba kartu, arba pakaitom su kitu — „rėdytuve“⁴⁹. Ketvirtasis terminas („Aušros“ rėduvė“) vos kartą pavartotas neprijij⁵⁰. Leidykla žymėta „išleistuvės“ terminu⁵¹.

Pagrindinį redakcijos („rėdytės“) asmenį — redaktorių „Aušra“, daugiausia J. Sliūpas, vadino „rėdiku“ („Rėdikas Jonas Sziūpas“⁵²),

⁴⁴ Gromata skardine. Szerengai // Auszra. 1885. Nr. 2/3. P. 174.

⁴⁵ „Auszra“ skaitytojams // Ten pat. 1885. Nr. 1. P. 2.

⁴⁶ Gromata skardine M. D. SR // Ten pat. 1883. Nr. 7. P. 219.

⁴⁷ [Vaičiūsis V.] „Būdamas viesznagėje (svecziuose)... // Ten pat. 1885. Nr. 7/8. P. 235.— Parašas: V. V.

⁴⁸ Auszra. 1883. Nr. 2. P. 56; Ten pat. Nr. 3. P. 88; Ten pat. Nr. 4. P. 89, 120; Zine nuog Redakcijos // Ten pat. 1883. Nr. 5. P. 149.

⁴⁹ Auszra. 1883. Nr. 8/9/10. P. 233; Ten pat. 1885. Nr. 4/5. P. 143; Jankus M. Atsisveikinimas // Ten pat. 1885. Nr. 7/8. P. 249 ir kt.

⁵⁰ Apgarsinimai // Ten pat. 1885. Nr. 7/8. P. 177.

⁵¹ Zinė isz rėdytuvės // Ten pat. 1885. Nr. 12. P. 407.

⁵² Zinė nuog Redakcijos // Ten pat. 1883. Nr. 5. P. 149; Ten pat. 1883. Nr. 6. P. 184; Ten pat. 1884. Nr. 4. P. 152.

rečiau „rėdytoju“⁵³. „Rėdiku“ ir „rėdytoju“ vadintas ir „Nusidavimų... redaktorius F. Kelkis. Tiktai kartą (1883 m.) redaktorius kartu su leidėju įvardyti „redakteriu“ ir „išdaviku“ („Išdavikas ir Redakteris Jon. Szliupas“⁵⁴). Retsykiais leidėjas (steigėjas) dar vadintas „uždėtoju“⁵⁵.

Savo bendradarbiams ir autoriams „Aušra“ nesurado vieno nuosekliau vartoto termino ir vertėsi keliais. Dažniausiai tai „raštininkas“⁵⁶, rečiau „rašėjas“ ar „rašikas“⁵⁷, tik retsykiais „rašytojas“ (antai F. Kelkis 1884 m. vadintas „rašytoju [...] laikraščio“⁵⁸). Šiais terminais paprastai buvo įvardijami autoriai, kuriantys ir grožinę, ir kitų sričių literatūrą. Tik 1885 m. pabaigoje (Nr. 10/11) pirmą kartą pavartotas „publicistų“ terminas⁵⁹, o 1886 m. J. Andziulaitis-Kalnėnas juos apibūdino kaip „draugijiškus raštininkus“⁶⁰.

„Aušrai“ taip pat reikėjo išsiaiškinti teoriškai bei praktiškai svarbų klausimą — kokiai literatūros ar rašto sričiai priklauso joje ir laikraštyje spausdinami tekstai. Zurnale dar nėra nei „periodikos“, nei „žurnalistikos“, nei „publicistikos“ sąvokų. Tik kartą išnašoje apie F. Kelkį pavartotas „laikrašėjistės“ terminas tokiaime kontekste, iš kurio sunku spręsti, ar kalbama apie F. Kelkio raštus, ar taip apibūdinamas jo žurnalistinis darbas⁶¹. Tačiau „Aušra“ stengėsi aiškintis ir svarstyti, kas yra literatūra, neskirtina grožinei. Žurnalo gyvavimo pradžioje visų laikraštyje spausdintų dalykų visuma vadinta „rašėjyste“ ar dažniausiai „rašliava“⁶². Bet jau 1883 m. septintajame numeryje pradėta diskutuoti dėl „rašliavos“ sąvokos. Straipsnio „Apgulmi raštų skyriai“ išnašoje J. Sliūpas pažymėjo, jog „rašliava“ jis vadina grožinę literatūrą, kiti esą ją vadina „rašėjyste“ ar „rašymene“⁶³. J. Sliūpas dar išskyrė „tautiškus raštus“, teikdamas jiems „žodinystės“ vardą. „Tautiniai raštai,— anot jo,— būtų ta visma rašliava, kuri palyti tautos; taigi čia patilpsta ir istorija, ir tiesų raštai, ir

⁵³ [Sliūpas J.] Isz Lietuvos // Ten pat. 1884. Nr. 1/2/3. P. 87.— Parašas: J. Szl.

⁵⁴ Išdavikas ir Redakteris Jon. Szliupas // Ten pat. 1883. Nr. 5. P. 152.

⁵⁵ [Raila S.] Isz Lietuvos // Ten pat. 1883. Nr. 2.— Parašas: S. R.-W.

⁵⁶ [Dirikis (Dirikis) A.] Latviszki laikraszciai // Auszra. 1883. Nr. 6. P. 178.— Parašas: Andriejus Latvis; [Sliūpas J.] Isz Lietuvos // Ten pat. 1884. Nr. 1/2/3. P. 87.— Parašas: J Szl.

⁵⁷ [Mačys-Kėkštas J.] Isz suvalkiszkių Paniamunės // Ten pat. 1885. Nr. 7/8. P. 237.— Parašas: J. Paniamuniškis; [Sliūpas J.] Lietuviszkos ir apie Lietuvą kningos // Ten pat. 1884. Nr. 1/2/3. P. 76.— Parašas: Raszikas J. Szl.

⁵⁸ Isz Lietuvos // Ten pat. 1884. Nr. 1/2/3. P. 88.— Parašas:

⁵⁹ Atsiszaukimas // Ten pat. 1885. Nr. 10/11. P. 374.

⁶⁰ Andziulaitis J. (Kalnėnas). Apszvaistos dalykuose. // Ten pat. 1886. Nr. 5. P. 132.

⁶¹ Zr. [Raila S.] Isz Lietuvos // Auszra. 1884. Nr. 1/2/3. P. 87; Dagilis. Lieuviu raszliava // Ten pat. 1884. Nr. 1/2/3. P. 21.

⁶² [Raila S.] Tarp ponu Zemaicziuose // Ten pat. 1883. Nr. 2. P. 52.— Parašas: S. R.

⁶³ [Sliūpas J.] Apgulmi rasztu skiriai // Ten pat. 1883. Nr. 7. P. 203—204.— Parašas: J. K. Sz.

apie auginimą ir daug kitų, lygiai kaip pareina čia pasakos ir dainos“⁶⁴. Galima manyti, kad žurnalistika ir publicistika J. Sliūpo yra gaubta po „tautinių raštų“ sąvoka. M. Akelaitis, galimas daiktas, atsiliepdamas į šiuos samprotavimus, pabrėžė, jog „ne visi daiktai rašyti, ne visos rašliavos esti vadinamos literatūra“, ir šį teiginį pabraukė⁶⁵. Galima daryti prielaidą, kad rašliava, neskiriama literatūrai (t. y. grožinei literatūrai), M. Akelaičio laikomi ir žurnalistikos ar publicistikos tekstai. Iš vieno kito pavyzdžio ar prasaritimo galima manyti, kad į „rašliavos“ sąvoką „Aušra“ įtraukė ir mokslo populiarinimo literatūrą. J. Basanavičiaus „Priekalboje“ raštai iš gamtos mokslo, ūkio, vaistinininkystės vadinami „pamokinimais“ ir „žinėmis“⁶⁶. Vėliau (1885 m.) redakcija tai vadina „naudingais raštais“⁶⁷.

Straipsnyje „Atsišaukimas“ (1885, Nr. 10/11), kuriame pirmą ir vietintėlį kartą pavartotas „publicistų“ terminas, nurodoma, ką išreiškia publicistai: „Geresnieji publicistai tegul išreiškia žmogui šiandienykštį lenkimą dėl jausmų ir išguldo klausimus tautystės, padėjimą žmogaus...“⁶⁸ Publicistikai apibūdinti čia pasitelkiamas jos objektas — šiandieniniai, tautiniai, socialiniai klausimai. Sie publicistikos bruožai ir ypatumai pabrėžiami ir kituose straipsniuose. J. Andziulaitis-Kalnėnas 1886 m. straipsnyje „Apšvaistos dalykuose“ priekaištavo „Aušrai“, kad joje stinga „rašty rūstesnės įtalpos, kurie palytėtų *dabarnykščius* (pabraukta to straipsnio autoriaus — B. R.) tikrus reikalus Lietuvos ir jos žmonių ir stengtųsi numaldyti vargus šios dienos“⁶⁹. Čia jis retoriškai sušunka: „Kur jūs, tikri draugijiški raštininkai?“ Šioje charakteristikoje vėl nurodomi tokių raštų šiandieniškumo ir jų visuomeniško pobūdžio („draugijiški“) požymiai.

Aiškinantis publicistikos problemą, taip pat svarbi 1885—1886 m. „Aušroje“ įsiplieskusi diskusija tarp J. Zauerveino (Silvatikaus), J. Mačio-Kėkšto ir J. Andziulaičio-Kalnėno. Ji paprastai laikoma pirmąja polemika literatūros klausimais lietuvių periodikoje⁷⁰. Šį teiginį dera patikslinti. Kaip rodo diskusijos turinys ir kontekstas, ji nesitenkino poezijos ar grožinės literatūros sritimi, o peraugo ją ir aprėpė publicistiką. Tad būtų objektyviau ją vadinti pirmąja diskusija ir lietuvių publicistikos klausimais. Pavyzdžiui, J. Mačio-Kėkšto poleminiame straipsnyje „Dvasė ir medega“ sprendžiama, kokie raštai „Aušrai“ reikalingesni ir naudingesni.

⁶⁴ Ten pat. P. 204.

⁶⁵ [Akelaitis M.] Svetur. Gromata brolio Ak. izs Pariziaus // Ausra. 1884. Nr. 5/6. P. 197.

⁶⁶ Basanavičius J. Rinktiniai raštai. P. 698.

⁶⁷ Gromatu skardine. Aszakai // Ausra. 1885. Nr. 1. P. 30.

⁶⁸ Atsišaukimas // Ausra. 1885. Nr. 10/11. P. 374.

⁶⁹ Andziulaitis J. (Kalnėnas). Apszvaistos dalykuose // Ten pat. 1886. Nr. 5. 132.

⁷⁰ Doveika K. Lietuvių literatūros kritika 1883—1904 m. // Lietuvių literatūros kritika. V., 1971. P. 112.

Anot jo, dusek nei poezija reikalinga „rūpinties apie draugijišką ir ūkišką būvį tautos“, atverti „Aušrą“ plačiau „dėl svarbesnių raštų apie draugijos reikalus“, taip pat raštams „rūsčios įtalpos [...] apie tikrus reikalus gentės ir draugijos“, apie jų „vargus ir pilką ritimąsi už būvį“⁷¹. Todėl galima tarti, kad minėtieji „Aušros“ autoriai (J. Andziulaitis-Kalnėnas, J. Mačys-Kėkštas) publicistikai skiria raštus, nagrinėjančius aktualias visuomenines, ekonomines problemas ir rodančius, kaip jas spręsti.

„Aušroje“ aptinkama ir kitų teiginių, apibūdinančių vieną kitą publicistikos ypatybę, skiriančią ją nuo kitos literatūros ar raštų. Pavyzdžiui, J. Mačys-Kėkštas straipsnyje „Viduržeminė apžvalga“ (1885 m.) daro skirtumą tarp informacijos (žinių, faktų) ir jų komentavimo, t. y. tarp pranešimo ir nuomonės⁷². Jis rašė, kad laikraščiu reikia kuo daugiau žinių („kuonoapsčiausiai faktų“). Bet tai, jo manymu, esanti „žalioji medžiaga“ (empirika), iš kurios arba kuria remdamasi „guvi galva ir ranka“ (analitika) galėsiančios suręsti platesnį gyvenimo vaizdą⁷³. Tad „Aušra“ apčiuopė vieną iš esminių žurnalistikos teorijos problemų — informacijos ir komentaro (analizės) santykį bei jų skiriamąją ribą. Čia skiriama aktualija, įdomi ir svarbi tą momentą, ir bendresnės, pastovesnės reikšmės idėja. J. Mačio-Kėkšto straipsnio „Viduržeminės apžvalgos“ išnašoje pažymima, jog šio straipsnio prasmė „ne valandinė“, vadinasi, turinti tokių idėjų ir reikšmių, kurios su ta diena ar konjunktyrine situacija nesensata⁷⁴. Tai būdinga publicistikai. J. Sliūpas jai skyrė analizės (jo terminu „pakamantinėjimo“) funkciją⁷⁵, taip pat temperamento (politinės ir kitos polemikos) sąlygą. Anot jo, JAV lietuvių pirmojo laikraščio redaktorius M. Tvarauskas esą turėjęs tik „mažumą politiškos ugnies“, o reikalinga, kad laikraščio „raštai būtų ugningesni“⁷⁶.

Suvokti žurnalistikos, publicistikos teorijos dalykus „Aušroje“ galėtų padėti ir žanrų klausimas. Bet jis žurnale teoriškai kukliai atsispindėjo. Apibūdindama „Aušroje“ ir šiaip periodikos leidinyje spausdintus dalykus, redakcija ir autoriai dažnai operuoja „rašto“ ar „raštų“ sąvokomis, paprastai jų nedererencijuodami žanro prasme⁷⁷. „Rasčių“ sąvokoje glūdėjo įvairios struktūros, formų, pavidalų kūriniai, pradedant straipsniu

⁷¹ Maczys J. [Kėkštas] Dvasė ir medega // Auszra. 1886. Nr. 6. P. 162—164.

⁷² [Mačys-Kėkštas J.] Viduržeminė apžvalga. I. // Auszra. 1885. Nr. 6. P. 174.— Parašas: Jonas Nebylys.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ [Mačys-Kėkštas J.] Viduržeminė apžvalga /Išnaša/ // Auszra. 1886. Nr. 6. P. 174.— Parašas: Jonas Nebylys.

⁷⁵ Szliupas J. Gromatos isz Amerikos II (Pabaiga) // Ten pat. 1885. Nr. 10/11. P. 336.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Pvz.: Gromatu skardine. Kardėliui, Mažžiniai ir Linkakalniui // Auszra. 1885. Nr. 9. P. 287; Gromatu skardine. Aszakai // Ten pat. 1885. Nr. 1. P. 30.

ir baigiant žinute. Be to, ir nustatyti įvardyto žanro turinį dažniausi esti keblu. Bet „Aušra“ prisidėjo ir prie lietuviškos žanrų terminijos kūrimo.

Pradedant „Priekalba“, žurnale į redakciją atsiunčiamiems raštams, iš dalies ir jų pobūdžiui žymėti dažnai vartoti „žinios“ („žinės“) ar „žinių“ terminai⁷⁸. Jie reiškė ir tam tikrą redakcijos pranešimą skaitytojams ar bendradarbiams⁷⁹. Kai kur „žiniomis ir žinutėmis“ vadinama informacija ir faktai⁸⁰. Kebliau nustatyti, kaip „Aušra“ suvokė korespondenciją (žanro prasme). Vienur ji skiriama nuo „žinios“⁸¹, kitur ją vadintos J. Sliūpo „Gromatos iš Amerikos“⁸², trečių korespondencija įvardyta „nuorašėle“ ar „nuorašu“⁸³ ar tiesiog „raštu“ ir „pranešimu“⁸⁴.

„Aušros“ redakcija ir autoriai tik vieną kitą kartą pavartojo straipsnio ir apžvalgos terminus. 1884 m. išsitarta apie „artikulą“⁸⁵, 1886 m. aptinkamos „straipsnelio“⁸⁶ ir pirmąjį sykį „straipsnio“⁸⁷ sąvokos. „Gromatose iš Amerikos“ pateiktą „Gazietos lietuviškos“ charakteristiką J. Sliūpas vadino „peržvalga“, suvokdamas ją kaip analitinę (publicistikos) žanrą⁸⁸. Tokiam žanrui skiriama ir J. Mačio-Kėkšto „Viduržemi apžvalga“

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad „Aušros“ redakcija ir jos autoriai (J. Basanavičius, M. Sernius, J. Sliūpas) davė pradžią ir impulsų nacionalinės žurnalistikos istorijos tyrinėjimams. Kai kuri „Aušroje“ pateikta tos tematikos medžiaga tebėra vieninteliai ir reikšmingi šaltiniai. Praeitais lietuvių periodikos leidinių charakteristikos ir vertinimai — pirmieji mūsų istoriografijoje, nors vėlesni tyrinėjimai kai kuriuos iš jų pakoregavo arba naujai interpretavo.

Specialių darbų žurnalistikos teorijos klausimais „Aušroje“ neskelbta. Daug kur jos palikimą šioje srityje tenka rekonstruoti iš atskirų teiginių, prasarimų ar nuotrupų. Tačiau tai, ką „Aušra“ rašė žurnalistikos teorijos klausimais, dažnai buvo pirmieji mėginimai nagrinėti ir kurti laikraščio sampratą, publicistikos koncepciją, aptarti kitas žurnalistikos problemas (žanrus ir kt.). Šias temas žurnale gvildeno J. Andziulaitis-Kalnėnas, J. Basanavičius, J. Mačys-Kėkštas, S. Raila, J. Sliūpas ir kiti autoriai.

⁷⁸ Gromatnyczia. K. S. Vanagėl // Auszra. 1883. Nr. 5. P. 152; Gromatu skardi Strazdeliui isz kaimos // Ten pat. 1884. Nr. 1/2/3. P. 103.

⁷⁹ Zine nuog Redakcijos // Ten pat. 1883. Nr. 5. P. 150.

⁸⁰ Andziulaitis J. (Kalnėnas). Apszvaistos dalykuose // Ten pat. 1886. Nr. 5. P. 1.

⁸¹ Zine nuog Redakcijos // Ten pat. 1883. Nr. 5. P. 150.

⁸² Gromatu skardine. J. Szl. K. New Yorke // Ten pat. 1884. Nr. 9. P. 324.

⁸³ Tyla, geresnė byla // Ten pat. 1886. Nr. 4. P. 97.

⁸⁴ Gromatu skardine. Szunkariui ir Zidui // Ten pat. 1884. Nr. 9. P. 323.

⁸⁵ Gromatu skardine. Gužucziui // Auszra. 1884. Nr. 9. P. 323.

⁸⁶ Tyla, geresnė byla // Ten pat. 1886. Nr. 4. P. 97.

⁸⁷ Maczys J. [Kėkštas]. Dvasė ir medega // Ten pat. 1886. Nr. 6. P. 162.

⁸⁸ Szliupas J. Gromatos isz Amerikos II (Pabaiga) // Ten pat. 1885. Nr. 10/11. P. 336.

„Aušra“ — pirmoji iš Didžiąjai Lietuvai skirtos periodikos — įvedė daugelį žurnalistikos terminų, ir kai kurie jų vartojami iki šiol.

„Aušros“ nuveikti darbai lietuvių žurnalistikos istorijos ir teorijos srityse yra įvairiopai reikšmingi ir jos, ir tolesnio laiko lietuvių periodikos istorinei ir teorinei minčiai.

Vilniaus universiteto
Žurnalistikos institutas

Įteikta 1993 m. spalio mėn.

BRONIUS RAGUOTIS

THE PROBLEMS OF THEORY AND HISTORY OF JOURNALISM IN „AUSRA“

Summary

The literary magazine „Aušra“ (Dawn) (1883—1886) was enormously significant for the Lithuanian journalism. In „Aušra“ questions concerning historical and theoretical problems of national journalism came to the foreground.

„Aušra“ and its editorial staff concentrated on the analysis of journalistic forms, history of the media. Articles, publications are very important as reliable source of information, now.

„Aušra“ had a great influence on the researchers of journalistic terms. Many of them are used till our days. Many authors, including J. Andziulaitis-Kalnėnas, J. Basanavičius, J. Mačys-Kėkštas, S. Raila, J. Sliūpas, were interested in these problems.

„Aušra“ played a great role in formation of Lithuanian national journalism.